VALENTÍN MANČKOVIČ – UHORSKÝ TLAČIAR V 16. STOROČÍ

MARTA ŠPÁNIOVÁ – LUCIA LICHNEROVÁ – ZUZANA NEMCOVÁ

ŠPÁNIOVÁ, Marta – LICHNEROVÁ, Lucia – NEMCOVÁ, Zuzana. Valentín Mančkovič – a printer in 16th century Hungary. Historický časopis, 2019, 67, 3, pp. 439-465, Bratislava.
The study is directed towards the activity of a wandering Protestant printer Valentín Mančovič in the Kingdom of Hungary in the 16th century. It summarizes his printing activity at Šintava, Plavecký Hrad, Hlohovec and Vižoľ. It comprehensively captures the life and work of Valentín Mančkovič and on the basis of surviving archive sources corrects the hitherto inaccurate chronology of his printing of books. The language and content of his independent works and those produced in cooperation with Peter Bornemisza are also considered. The paper analyses the social circumstances of a moving printing press and gives information about Valentín Mančkovič's translation activities.
Key words: Valentín Mančkovič. History of book printing. Kingdom of Hungary. 16th century. Protestant book printing.
DOI: https://doi.org/10.31577/histcaso.2019.67.3.3

Úvod

Valentín Mančkovič (Mantskovit, Mantschkovitsch, Manckovič, Mantskowits, Mączkowicz, Farinola, Krafftmehl) bol putovným tlačiarom pravdepodobne poľského pôvodu pôsobiacim v Uhorsku v poslednej štvrtine 16. storočia. Je považovaný za jedného zo zakladateľov kníhtlače na slovenskom území. V slovenskej odbornej literatúre sa napriek tomu jeho pôsobeniu dosiaľ nevenovala žiadna komplexnejšia štúdia. Historici v oblasti dejín knižnej kultúry na Slovensku sa jeho osobnosťou zaoberali skôr iba okrajovo, a to najmä v súvislosti s tlačiarňou významného protestantského putovného typografa Petra Bornemisu, v ktorej Mančkovič istý čas pôsobil. Viac pozornosti venuje tlačiarovi Mančkovičovi maďarská historiografia, a to z dôvodu tlače jazykových hungarík vrátane prvého maďarského prekladu kompletnej *Biblie*. Cieľom tejto štúdie je analyzovať, sumarizovať a na základe nových zistení korigovať a doplniť naše doterajšie poznatky o pôsobení kníhtlačiara Valentína Mančkoviča na našom území.

Tlačiareň Bornemisa – Mančkovič

Valentín Mančkovič bol blízkym spolupracovníkom putovného protestantského tlačiara Petra Bornemisu. Predpokladá sa, že už medzi rokmi 1573 – 1578 pôsobil ako faktor Bornemisovej tlačiarne v Šintave a je isté, že od roku 1579 pracoval u Bornemisu v tlačiarni na Plaveckom hrade. Peter Bornemisa bol významnou osobnosťou uhorskej evanjelickej cirkvi v 16. storočí – stal sa evanjelickým farárom, reformačným kazateľom, prvým superintendentom maďarských evanjelikov na území južného Slovenska a cirkevným spisovateľom. Vo svojej tlačiarni v Šintave, na Plaveckom hrade a krátko aj v Rohožníku vydával prevažne svoje vlastné reformačné teologické diela. Bornemisa je autorom, vydavateľom a tlačiarom prvej zachovanej knihy vytlačenej na území Slovenska – maďarskej evanjelickej postily vydanej v Šintave v roku 1573. Jej prvú polovicu tlačil ešte Bornemisov priateľ, tlačiar a partner v podnikaní, kalvínsky kňaz Havel Husár v ich istý čas spoločnej tlačiarni v Komjaticiach.

Tlačiareň Bornemisa – Mančkovič, ako ju nazýva maďarská historiografia, pôsobila podľa doterajších prameňov na Plaveckom hrade v rokoch 1579 – 1584. Jej označenie Bornemisa – Mančkovič vychádza z domnienky, že v posledných rokoch činnosti Bornemisovej typografie na Plaveckom hrade mohol byť Mančkovič jej spolumajiteľom.[1] Tieto údaje sú síce správne, ale nie celkom presné. Vzhľadom na zachovaný archívny prameň, Mančkovičov list adresovaný mestu Banská Štiavnica (obr. na s. 441), dnes uložený v jej archíve,[2] je možné informácie o pôsobení Mančkoviča v Bornemisovej kníhtlačiarni upresniť. Tento archívny dokument je unikátnym dokladom o prevode vlastníckych práv tlačiarne z Bornemisu na Mančkoviča. Treba sa aj zmieniť o tom, že popis prameňa dobovým archivárom je nesprávny a zavádzajúci. Archivár sa bezpochyby pomýlil, keď Mančkoviča označil ako štiavnického kníhtlačiara (*„Der Schemnitzer Buchdrucker Valentin Mantschkovitsch“*). Nikde v liste sa nič podobné neuvádza. S Banskou Štiavnicou má list spoločné jedine to, že banskoštiavnická mestská rada bola jeho adresátom. Obsah listu datovaného 10. decembra 1582 z Plaveckého hradu dokladuje, že ho Mančkovič zaslal mestskej rade v Banskej Štiavnici spolu so svojím tlačeným kalendárom na rok 1583. List je pre nás zaujímavý hlavne z toho dôvodu, že potvrdzuje Mančkoviča ako výhradného vlastníka tlačiarne na Plaveckom hrade už koncom roka 1582.[3] Inak by Mančkovič nebol v liste zdôraznil, že zasielaný kalendár tlačil v tlačiarni, ktorá je výlučne v jeho vlastníctve: *„in meiner gantz gewangen* [= gefangen!]

1 ECSEDY, Judit. *A könyvnyomtatás Magyarországon a kézisajtó korában 1473–1800*. Budapest: Balassi Kiadó, 1999. ISBN 9635062702, s. 69.

2 MV SR, Štátny archív v Banskej Bystrici, pracovisko – Archív Banská Štiavnica, fond Magistrát mesta Banská Štiavnica, vecná skupina Korešpondencia, ročník 1582, krabica č. 2.

3 MV SR, ref. 2.

Druckerei" = „v mojej celkom získanej tlačiarni". To mení naše doterajšie poznatky o počiatkoch Mančkovičovej samostatnej kníhtlače, ktoré sme dosiaľ kládli do roku 1584/1585. Nie je jasné, za akých podmienok a akú časť Bornemisovej tlačiarne Mančkovič získal, ale faktom je, že ešte v roku 1584 tlačil Bornemisa na Plaveckom hrade pod svojím menom. Zmena vlastníka tlačiarne na Plaveckom hrade mala akiste svoje príčiny. Mohla súvisieť s prenasledovaním Bornemisu v rokoch 1579 – 1581, ktorého dôvodom bolo vydanie a tlač štvrtého zväzku jeho postily v Šintave v roku 1578 s démonologickými kázňami o diabolských pokušeniach (skazenej morálke a politickej korupcii).[4]

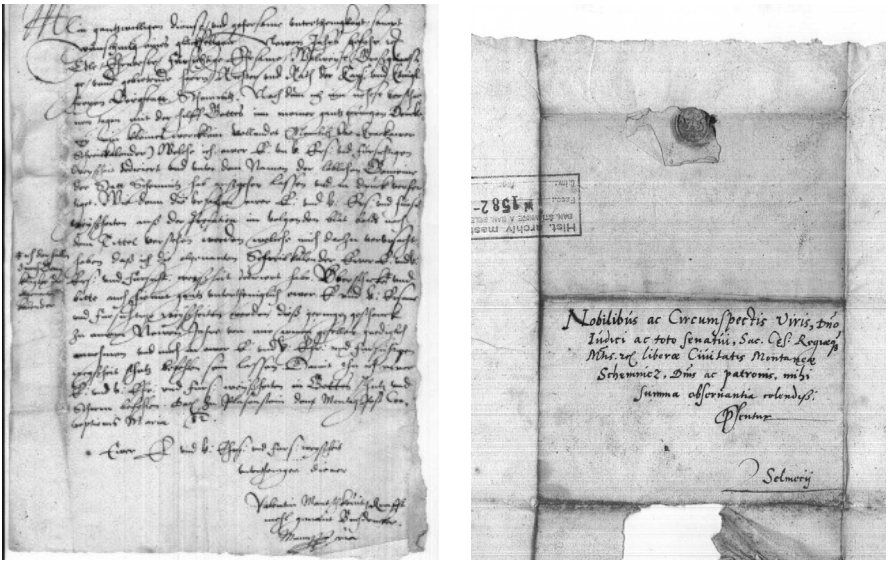

List Valentína Mančkoviča magistrátu mesta Banská Štiavnica, 10. 12. 1582, Plavecký hrad[5]

Tieto kázne vyvolali všeobecné pohoršenie a rozhorčili nielen katolíkov, ale aj časť evanjelických duchovných. Bornemisa sa kvôli nim dostal do sporu so svojimi kolegami, slovenskými evanjelickými kazateľmi a spolubratmi, ktorí odsúdili ich vydanie a zvolali proti nemu súd na hlohovskom hrade jeho zemského pána grófa Júliusa zo Salmu a Neuburgu. Bornemisovi uložili, aby svoj spis odvolal a odvolanie vydal tlačou. Keďže tak napriek sľubu neurobil, práve naopak, prepošt ostrihomskej kapituly Mikuláš Telegdi ho obviňoval, že šíri

4 ČAPLOVIČ, Ján. *Bibliografia tlačí vydaných na Slovensku do roku 1700: II. zväzok*. Martin: Matica slovenská, 1984, záznam č. 1701 (ďalej Čaplovič II, záznam č.).

5 Zdroj obrázku: ref. 2.

svoju obhajobu a, Bornemisa musel Šintavu opustiť.[6] Jeho patrón gróf zo Salmu a Neuburgu dal zabaviť zariadenie Bornemisovej tlačiarne spolu so všetkými výtlačkami kontroverzných kázní a zo Šintavy ho vykázal.[7] Bornemisových protivníkov iritovalo, keď sa po nútenom odchode zo Šintavy skrýval a začal znova tlačiť na utajenom mieste. Vyplýva to z tlačeného listu jeho odporcu Ondreja Perneszího, ktorý zostavil 23. októbra 1579 a dal ho vytlačiť v Trnave u Telegdiho.[8] Šlo o odpoveď na Bornemisov, Perneszimu adresovaný a tiež tlačou vydaný list, ktorý Bornemisa publikoval v knihe obsahujúcej časť jeho postily.[9] Túto knihu kázní Bornemisa vydal pod falošným impresom uvádzajúcim rok vydania 1578 a ako miesto tlače Šintavu. V skutočnosti bola tlač realizovaná až v roku 1579 a lokalitou tlače nebola Šintava, ale nové, zatiaľ utajované miesto, ktoré Perneszi nepoznal – Plavecký hrad. Perneszi mu vo svojom otvorenom liste ukrývanie ostro vyčítal. Dodajme, že práve Perneszi bol poverený grófom zo Salmu a Neuburgu zhabať v Šintave Bornemisovo tlačiarenské vybavenie a zlikvidovať všetky výtlačky jeho kázní.[10] Práve preto dobre vedel, že táto tlač medzi šintavskými nebola, a teda musela vyjsť niekde inde ako v Šintave.

Bornemisa bol ešte vo februári 1579, hneď potom, čo dopísal predhovor k piatemu zväzku svojej postily, u svojho nového patróna Štefana Balašu na rozkaz panovníka zatknutý a na základe žaloby katolíckeho kňazstva väznený u viedenského katolíckeho biskupa. Hrozila mu dokonca smrť, no po troch týždňoch sa mu podarilo z väzenia ujsť. Po úteku sa musel skrývať – najprv v Beckove na hrade Ladislava Bánfiho a neskôr na Plaveckom hrade u Balašovcov. Časť svojej postily so spomínaným listom adresovaným Perneszimu vytlačil na Plaveckom hrade s falošným impresom hneď potom, čo sa mu podarilo utiecť z väzenia. Samotná kniha pritom provokatívne obsahovala pasáž z Bornemisových kázní, kvôli ktorým bol len prednedávnom, na jar roku 1579 väznený.[11]

Tlače z Bornemisovej tlačiarne vychádzali na Plaveckom hrade v období jeho prenasledovania pod menom Valentína Mančkoviča, resp. pod jeho latin-

---

6 ČAPLOVIČ, Ján. Bornemiszova tlačiareň a Slováci. In *Knižnica: Časopis pre knižnú kultúru*. Martin: Slovenská národná knižnica, 1951-2, roč. III-IV, s. 148-149.

7 *Régi Magyarországi Nyomtatványok: 1473–1600*. Budapest: Akadémiai kiadó, 1971, s. 42 (ďalej ako RMNy I). Bibliografia RMNy je dostupná aj na internete: http://www.eruditio.hu/lectio/mokka-r. Všetky maďarské retrospektívne bibliografie registrujúce aj slovenské tlače sú dostupné na internetovej stránke OSzK Magyar Nemzeti Bibliográfia: http://mnb.oszk.hu/ [cit. 2018-03-05].

8 ČAPLOVIČ II, záznam č. 1892.

9 ČAPLOVIČ II, záznam č. 1682.

10 SIMON, Éva. Zalalövő története 1566–1690. In *Könyvészeti adatok* [online]. 2007 [cit. 2018-03-05]. Dostupné na internete: http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/telepulesek_ertekei/Zalalovo/pages/004_Zalalovo_tortenete_1566-1690.htm

11 ČAPLOVIČ, ref. 6.

ským ekvivalentom Valentinus Farinola a bez uvedenia miesta. Dialo sa tak už od konca roku 1579, a to až do zániku plaveckohradskej tlačiarne, s výnimkou dvoch známych vydaní v rokoch 1582 a 1584, ktorých autorom a tlačiarom bol Bornemisa. Možno konštatovať, že uvádzanie Mančkovičovho mena v impresách tlačí nesúviselo so zmenou vlastníctva tlačiarne. Tento úzus bol zaužívaný ešte v období, keďdy bol jej majiteľom Bornemisa. Jednoznačne to dokazuje venovanie v knihe protestantských, predtým v Kluži vydaných, vypredaných a veľmi žiadaných evanjelií a epištol, ktoré Farinola v mene Petra Bornemisu adresoval vdove po Jánovi Krušičovi (Krusith) Kataríne Pálfiovej, pravdepodobne v roku 1581.[12] Z venovania vyplýva, že Katarína Pálfiová síce Farinolu osobne nepoznala, ale nepriamo ho podporovala cez osobu Petra Bornemisu, jeho nadriadeného.[13] Mančkovič tu o Bornemisovi doslovne píše ako o svojom pánovi v Šintave a na Plaveckom hrade. Podľa toho usudzujeme, že už v Šintave bol Bornemisovým faktorom.[14]

Bornemisa mohol dať Mančkovičovi voľnú ruku na tlač vlastných tlačí ako finančnú kompenzáciu namiesto platu.[15] Dávalo by to zmysel aj vzhľadom na fakt, že Mančkovič na Plaveckom hrade pod svojím menom každoročne tlačil maďarské kalendáre, čo boli lukratívne a ziskové tlače. Mančkovič bol pravdepodobne iniciátorom nielen kalendárov, ale aj iných vydaní, ktoré celkom nezapadali do vydavateľského profilu superintendenta Petra Bornemisu sústreďujúceho sa na náboženskú literatúru pre kňazov. Treba povedať aj to, že mená Bornemisu a Mančkoviča v impresách tlačí súčasne vedľa seba nikdy nefigurovali. Dá sa predpokladať, že v období Bornemisovho prenasledovania bola tlač pod Mančkovičovým menom, resp. jeho latinskou formou bezpečnejším a z hľadiska distribúcie tlačí vhodnejším riešením. Je otázne, či s menom Farinola vtedajšia vrchnosť spájala Bornemisovho faktora Mančkoviča – možné je, že Mančkovič toto priezvisko minimálne spočiatku používal práve kvôli tomu, aby ostali v utajení. Pripomeňme, že na tlačiach z obdobia prenasledovania Bornemisu vydávaných medzi rokmi 1580 – 1581 Farinola miesto tlače nikdy neuvádzal. Mančkovič okrem poľskej a latinskej formy používal aj nemecký ekvivalent svojho priezviska, ktorý sme dosiaľ nepoznali a prvýkrát sme sa s ním stretli v zmieňovanom Mančkovičovom liste banskoštiavnickej mestskej rade. Podpísal sa v ňom ako „*Valentin Mantschkovit Krafftmehl genant*“ (Valentín Mančko-

12 ČAPLOVIČ II, záznam č. 1686.

13 GULYÁS, Pál. *A könyv sorsa Magyarországon: II. rész*. Budapest: OSzK, 1961, s. 133. Dostupné na internete: http://mek.oszk.hu/14500/14582/14582.htm [cit. 2018-03-05].

14 ECSEDY, Judit. Névtelen szerző gúnyos receptje a „rest avagy csácsogó“ asszonyok ellen. In *Magyar Könyvszemle* [online], 1985, s. 290 [cit. 2018-02-21]. Dostupné na internete: http://epa.oszk.hu/00000/00021/00328/pdf/MKSZ_EPA00021_1985_101_03-04_276-316.pdf.

15 ECSEDY, ref. 14.

vič zvaný Krafftmehl). Poľské slovo „maczka“ (vyslovuje sa mančka) znamená totiž v preklade múka, čomu zodpovedá latinské „farina“[16] a nemecké „Mehl“.

Poľský pôvod Valentína Mančkoviča sa v literatúre traduje od roku 1895, keď o ňom Károly Firtinger uverejnil prvý článok v časopise *Magyar Nyomdászat* pod názvom „Farinola recte Mantskovit Bálint“. To, že Mančkovič bol Poliak, predpokladal na základe jeho priezviska.[17] Mančkovič určite nepochádzal z Uhorska, čo aj sám potvrdil v úvode *Vižoľskej biblie*, kde napísal, že je „inej národnosti“. Poľská odborná literatúra ho uvádza ako tlačiara poľského pôvodu, resp. ako tlačiara najpravdepodobnejšie poľského pôvodu.[18] Nevieme, za akých okolností a kedy presne prišiel Mančkovič do Uhorska a nepoznáme ani žiadne pramene, ktoré by potvrdzovali existenciu jeho tlačiarne v Poľsku[19] (ani v Krakove).[20] Nie je nám známe miesto jeho narodenia a nevieme ani, kde sa kníhtlačiarstvu vyučil. Väčšinu faktov o jeho pôsobení dedukujeme len z jeho tlačí. S čiernym remeslom sa prvýkrát dostal do kontaktu iste ešte vo svojej vlasti a tu sa mohol zoznámiť aj s Petrom Bornemisom. Bornemisa mal totiž v Poľsku kontakty a Guylás predpokladá, že aj vlastnú tlačiareň pravdepodobne sčasti založil z typografického vybavenia, ktoré odkúpil od krakovského tlačiara, kalvinistu Matiasa Wierzbietha.[21] S Wierzbiethom sa Bornemisa poznal asi už v roku 1572, keď Wierzbieth tlačil literárnu prvotinu Bornemisovho žiaka Valentína Balašu – neskoršieho významného maďarského a slovenského renesančného básnika.[22] Bornemisu mohol s Mančkovičom skontaktovať aj sám Balaša, ktorý sa zdržiaval v Poľsku (v Malopoľsku a Krakove). Je známe, že svojou prvou literárnou prácou vydanou aj Bornemisovou zásluhou (keďže ten ju upravoval), chcel potešiť svojho otca v poľskom exile.[23] Je možné aj to, že rozhod-

16 GULYÁS, ref. 13, s. 133.

17 ECSEDY, Judit. *A Bornermisza-Mantskovit nyomda története*. Budapest: Országos Széchényi könyvtár, 1990, s. 52. ISBN 9632002741.

18 MANTSKOVIT, Bálint. *Piastowskie kolekcje ze zbiorów Biblioteki Uniwersyteckiej we Wrocławiu: Digitalizacja i udostępnienie* [online]. Wroclaw: Uniwersytet Wroclawski, [bez dátumu] [cit. 2018-03-12]. Dostupné na internete: http://dk.bu.uni.wroc.pl/bp/displayDocument.htm?docId=4000002483.

19 ECSEDY, ref. 1, s. 68.

20 ECSEDY, Judit. *Rola krakowskich drukarzy a kulturze wegierskiej*. Budapest: Balassi, 2000, s. 50. ISBN 9635063687.

21 GULYÁS, ref. 13. Naproti tomu Ecsedy (ref. 14, s. 9 a ref. 17, s. 50) na základe svojich novších výskumov konštatuje, že pravdepodobnejším zdrojom typografickej výbavy Bornemisovej tlačiarne ako vzdialený Krakov, bola oveľa bližšia Viedeň, kde mali Husár a Bornemisa kontakty. Jeho písmo podľa nej sčasti pochádzalo od viedenského tlačiara Stainhofera.

22 GULYÁS, ref. 13.

23 BALASSA, Bálint. In *Hungarian Biographical Encyclopedia* [online]. [cit.2018-02-27]. Dostupné na internete: http://www.mek.iif.hu/porta/szint/egyeb/lexikon/eletrajz/html/ABC00523/00693.htm.

nutie odsťahovať sa z vlasti do Uhorska Mančkovič urobil, aby unikol morovej epidémii v Poľsku v roku 1576.[24]

Gulyás predpokladá, že Mančkovič nemohol mať dosť prostriedkov na kúpu celej Bornemisovej veľmi dobre vybavenej tlačiarne a všetkého jej zariadenia a pripúšťa, že od Bornemisovej vdovy, pre ktorú bola tlačiareň po manželovej smrti iba záťažou, odkúpil len jej časť.[25] Zachovaný, vyššie spomínaný Mančkovičov list banskoštiavnickej mestskej rade je dôkazom, že Mančkovič sa stal výlučným majiteľom Bornemisovej tlačiarne ešte za života Bornemisu, v roku 1582, a nie až po jeho smrti v roku 1584, ako dosiaľ uvádzali všetky prameňe. Zmena majiteľa tlačiarne na Plaveckom hrade, ako sme už naznačili vyššie, mohla súvisieť so zlou Bornemisovou situáciou a zároveň so snahou udržať existenciu typografie. Pripomeňme, že Bornemisa bol nielen tlačiarom, ale aj autorom diel kontroverzného obsahu, s čím mohol mať problém aj jeho patrón. Tu treba povedať, že situáciu nekatolíckych tlačiarov v Uhorsku komplikovalo aj nariadenie cisára Rudolfa II., ktorý sa v poslednej tretine 16. storočia snažil dostať kníhtlač pod kontrolu a ustanovením z 8. februára 1579 zakázal činnosť všetkých tlačiarní bez cisárskeho povolenia.[26] Šlo o veľmi rozhorčené nariadenie, v ktorom Rudolf II. prízvukoval, aby sa nikto neopovážil zriadiť tlačiareň bez jeho povolenia a navyše tlačiť v nej heretické spisy. Každá takáto tlačiareň mala byť zavretá a jej majetok zhabaný.[27] Svoj zákaz nepovolených tlačiarní Rudolf II. ešte v roku 1584 zopakoval, čo malo za následok, že v Uhorsku koncom 16. storočia pracovala už len jediná tlačiareň s privilégiom – trnavská katolícka tlačiareň.[28] Protestantská tlačiareň sa mohla vyhnúť konfiškácii putovným životom a častokrát utajovaním miesta svojho pôsobenia. Bornemisova a Mančkovičova tlačiareň, podobne ako aj ostatné reformačné typografie, fungovali aj napriek cisárovmu zákazu hlavne vďaka silnej podpore mocných šľachtických rodov, svojich patrónov a mecenášov. Tí im poskytovali nielen materiálnu, ale aj morálnu podporu. Bornemisu a Mančkoviča na Plaveckom hrade podporovali predovšetkým Balašovci – Štefan a Melchior. Bornemisa bol istý čas predtým učiteľom a vychovávateľom ich príbuzného, Valentína Balašu (bratranca Štefana Balašu), neskoršieho významného uhorského renesančného básnika a najznámejšieho predstaviteľa rodu Balašovcov v Uhorsku. V Šintave držal ochrannú ruku nad Bornemisom gróf Július zo Salmu a Neuburgu so svojou manželkou

24 ECSEDY, ref. 14.

25 GULYÁS, ref. 13, s. 134.

26 ESCEDY, ref. 1, s. 55.

27 Rudolfovo nariadenie z 8. februára 1579 uverejňuje ÁBEL, Jenő. *A Bártfai Sz.-Egyed Temploma Könyvtárának Története*. Budapest: Magy. Tudom. Akadémia, 1885, s. 186-187.

28 MIŠIANIK, Ján. *Pohľady do staršej slovenskej literatúry*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1974, s. 228-229.

Alžbetou Turzovou (dcérou Alexeja I. Turzu), ktorý bol zároveň Mančkovičovým patrónom v Hlohovci (Šintava a Hlohovec vtedy tvorili jedno panstvo). Vo Vižoli Mančkoviča podporoval gróf Andrej Magóči a neskôr mu tu poskytol zázemie gróf Žigmund Rákoci, ktorý si vzal za manželku Magóčiho vdovu.

Bornemisova situácia bola koncom 70. a začiatkom 80. rokov 16. storočia o to horšia, že proti jeho typografii ostro vystupoval trnavský kanonik a administrátor ostrihomského arcibiskupstva Mikuláš Telegdi, hlavný Bornemisov odporca aj na literárnom poli. Roku 1580 Telegdi napísal, že Bornemisu chce vyhnať z tej diery, kam sa ako líška stiahol, a že neprestane prosiť Boha i svetských panovníkov, aby ho trestali, hnali a prenasledovali, až kým sa neobráti a ak by sa obrátiť nechcel, aby ho zabili a vyhladili z povrchu zeme.[29] Mikuláš Telegdi založil v roku 1578 katolícku tlačiareň v Trnave – vôbec prvú katolícku typografiu v Uhorsku, ktorá mala byť protiváhou Bornemisovej protestantskej tlačiarne.[30] Vydával tu mnohé svoje diela, ale i diela iných katolíckych spisovateľov, medzi ktorými boli spisy priamo namierené proti Bornemisovi. Hneď v jednej z prvých tlačí – vo svojej rozsiahlej katolíckej postile, Telegdi v predhovore k čitateľovi obhajuje svoje kázne vydané pred rokom (1577) vo Viedni,[31] ktoré Bornemisa vo svojej evanjelickej polemike, uverejnenej v Šintave, napadol.[32] Možno konštatovať, že pôsobenie protestantskej tlačiarne Petra Bornemisu v Šintave urýchlilo založenie prvej katolíckej tlačiarne v Trnave (a v Uhorsku vôbec) pod Telegdiho vedením. Telegdiho protireformačne orientovaná tlačiareň v Trnave bola privilégiom cisára Rudolfa II. v roku 1584 ustanovená ako jediná oficiálne povolená tlačiareň v Uhorsku. Protestantská kníhtlač napriek tomu na našom území nezanikla. Ešte aj po tomto roku pôsobila v Uhorsku do konca 16. storočia pomerne hustá sieť protestantských typografií vrátane putovných dielní pod ochranou vplyvnej protestantskej šľachty.[33]

Predpokladáme, že na Bornemisovom zdraví sa podpísal jeho hektický život, prenasledovanie, väznenie a ukrývanie sa. V neistých časoch sa mohol spoľahnúť na svojho najbližšieho spolupracovníka, faktora Valentína Mančkoviča. Poslednou Bornemisovou tlačou a zároveň jeho posledným dielom bola rozsiahla, viac ako 1400-stranová postila s nedeľnými kázňami na celý rok, ktorej tlač začal Bornemisa ešte v roku 1582 na Plaveckom hrade a dokončil ju o dva roky

29 ČAPLOVIČ ref. 6, s. 150.

30 ČAPLOVIČ II, s. 653.

31 Čaplovič II, záznam č. 1891.

32 Čaplovič II, záznam č. 1697.

33 Protestantskí tlačiari v tomto období účinkovali v štrnástich uhorských mestách na území dnešného Slovenska, Maďarska, Rakúska, Slovinska a Rumunska: Hlohovec, Bardejov, Vižoľ, Debrecín, Várad, Vižoľ, Güssing, Eberau, Deutsch Schützen, Deutschkreutz, Lendava, Sibiu, Brašov, Kluž.

neskôr, v prvom štvrťroku 1584 vo svojom vlastnom dome v Rohožníku.[34] V tejto súvislosti možno konštatovať, že tlačiarni sa na Plaveckom hrade dobre darilo, keď si Bornemisa mohol dovoliť kúpiť alebo dať postaviť dom v neďalekom Rohožníku.[35] Skutočne boli obdobia, keď Bornemisova typografia vyprodukovala priemerne 75 a niekedy aj 107 hárkov týždenne.[36] Rovnako sa však možno domnievať, že Bornemisa dom financoval z predaja tlačiarne Valentínovi Mančkovičovi. Výrobné náklady Bornemisovej 5-zväzkovej postily boli veľmi vysoké (odhadujú sa na 1000 forintov),[37] čo vyžadovalo osloviť viacerých mecenášov, ale zároveň pribrať do vydavateľského plánu aj tlače, ktoré prinášali tlačiarni zaručený zisk – kalendáre, katechizmy či spevníky. Tlač posledného, piateho zväzku Bornemisovej postily vyšla spolovice nákladom Bornemisovho patróna na Plaveckom hrade, Štefana Balašu a druhú polovicu financovali František Nádašdy, Pavol Mariáši, František Kapy, František Esterházi a Juraj Debereceni. Venovanie mecenášom Bornemisa datoval 25. marca 1584 v Rohožníku. Chronologicky ďalšiu tlač z Plaveckého hradu s dedikáciou Štefanovi Balašovi podpísanou 24. júna 1584 Mančkovič nazval svojou prvotinou. Niektorí historici podľa toho usudzujú, že Bornemisa zomrel medzi marcom až júnom 1584. Gulyás tento argument ako podklad pre bližšie datovanie Bornemisovej smrti nepovažuje za veľmi presvedčivý a spochybňuje ho. Spomínanou Mančkovičovou tlačou bola vyššie zmienená prvá literárna práca Valentína Balašu – jeho maďarský preklad evanjelických meditácií nemeckého luteránskeho kazateľa Michaela Bocka, ktorý upravil ešte Bornemisa.[38] Gulyás považuje za málo pravdepodobné, že by sa Mančkovič vo venovaní knihy ich spoločnému patrónovi Štefanovi Balašovi o Bornemisovej smrti vôbec nezmienil.[39]

Mančkovičova tlačiareň v Hlohovci a Vižoli

Na prelome rokov 1584 / 1585 Mančkovič previezol tlačiareň z Plaveckého hradu do Hlohovca, kde pôsobila do roku 1588 v budove františkánskeho kláštora. Svojho hlohovského patróna grófa Júliusa zo Salmu a Neuburgu Mančkovič mohol poznať ešte v Šintave, kde pod jeho ochranou tlačila Bornemisova tlačiareň. Bornemisa bol istý čas v Hlohovci aj Salmovým hradným kazateľom. Mančkovičovo rozhodnutie presťahovať tlačiareň do Hlohovca mohlo ovplyvniť aj pôsobenie protestantskej školy v Hlohovci založenej ešte grófom Alexejom I. Turzom. Mančkovič zrejme dúfal, že škola a jej potreby pomôžu jeho podnika-

34 ČAPLOVIČ II, s. 567.
35 GULYÁS, ref. 13.
36 GULYÁS, ref. 13; ECSEDY, ref. 1, s. 68.
37 ECSEDY, ref. 14.
38 ČAPLOVIČ II, záznam č. 1689.
39 GULYÁS, ref. 13.

niu profitovať. Z tlačí potenciálne využívaných pre školské účely možno uviesť latinsko-slovenský preklad *Malého katechizmu* Martina Luthera od rektora hlohovskej evanjelickej školy a trenčianskeho gymnázia, evanjelického kazateľa, učiteľa a básnika Jána Pruna. Ján Pruno bol zároveň vydavateľom katechizmu, preto sa označuje aj ako *Prunov katechizmus*.[40] Určený bol najmä pre domáce pobožnosti, takže okrem *Malého katechizmu* obsahoval aj modlitby a spevy v slovenčine. Niektoré Prunove piesne prevzal do svojho kancionála *Cithary Sanctorum* v 17. storočí Juraj Tranovský.[41] Čaplovič Prunov katechizmus radí medzi hlohovské Mančkovičove tlače. Žiaden exemplár Prunovho katechizmu sa žiaľ nezachoval, máme o ňom len sprostredkované informácie cez zberateľa Bohuslava Tablica, ktorý vo svojom diele *Pamäti česko-slovenských básnikov...* z roku 1806[42] uviedol podrobný popis tohto katechizmu reprodukujúc aj jeho verše. Tablic mal v rukách neúplný exemplár bez datovania a bez niekoľkých počiatočných strán. Aj podľa jeho predpokladu bol katechizmus vydaný v Hlohovci, kde Pruno pôsobil ako rektor evanjelickej školy. Novšie typografické výskumy však túto Mančkovičovu tlač v slovenčine spochybňujú. Pruno zomrel v roku 1586, takže katechizmus bol vytlačený buď v tomto roku, alebo pred ním. Prvá tlač v Hlohovci vyšla podľa aktuálnych výskumov až v roku 1585, nie v 1584, ako predpokladal Čaplovič, a teda Siboltiho dielo *Lelki Hartz*[43] sa kladie ešte na Plavecký hrad. Podľa iného názoru *Prunov katechizmus* netlačil Mančkovič v Hlohovci, ale iný tlačiar niekde na Morave, príp. v Čechách.[44] Nie je totiž vylúčené, že vyšiel pred rokom 1585, keď v Hlohovci ešte tlačiareň nebola. Túto hypotézu podopiera faktom, že v Hlohovci dal tlačiť svoje dielo v tom čase aj Pavel Kyrmezer, pôsobiaci v Uherskom Brode na Morave, takže medzi Moravou a Hlohovcom existovali určité kontakty. Dôležitejšie však je, že hlohovská Mančkovičova tlačiareň pravdepodobne nemala gotické písmo potrebné na tlač v slovenčine a češtine. Všetky jej ostatné vydania sú v latinčine a maďarčine vytlačené antikvou.[45] Zistiť pôvod katechizmu je problematické, keďže žiaden jeho exemplár sa zatiaľ nenašiel. Tlačiar *Prunovho katechizmu*, či už ním bol

40 ČAPLOVIČ, Ján. *Bibliografia tlačí vydaných na Slovensku do roku 1700: I. zväzok*. Martin: Matica slovenská, 1972, záznam č. 444 (Ďalej ako Čaplovič I, záznam č.).

41 RMNy I, s. 507.

42 TABLIC, Bohuslav. *Pamäti česko-slovenských básnikov alebo veršovcov, ktorí sa alebo v Uhorsku narodili, alebo aspoň v Uhorsku žili*. Bratislava: Slovenský Tatran, 2000. ISBN 8022204854

43 ČAPLOVIČ I, záznam č. 441.

44 *Prunov katechizmus* neuvádza v bibliografii tlačí z tlačiarne Bornemisa – Mančkovič uverejnenej v knihe A Bornermisza-Mantskovit nyomda története ani Judit ECSEDY (ref. 17).

45 ŽIBRITOVÁ, Gabriela. Najstaršie slovenské katechizmy. Vydavateľsko-tlačiarenská problematika. In *Kniha 2001 – 2002: Zborník o problémoch a dejinách knižnej kultúry*. Martin: Slovenská národná knižnica, 2002, s. 372. ISBN 8089023193.

Mančkovič, alebo niekto iný, patrí medzi prvých tlačiarov kníh v slovenčine. *Prunov katechizmus* totiž predstavuje druhú najstaršiu známu knihu vytlačenú v slovenskom jazyku (resp. v slovakizovanej češtine), a to po preklade *Lutherovho katechizmu* vydanom u Gutgesela v Bardejove v roku 1581.

Z Hlohovca sa Mančkovič presťahoval do Vižoľa, kde sa aj s tlačiarňou usadil v neobývanom dome Žigmunda Rákociho, aby sa tu podujal na veľký projekt, ku ktorému bol prizvaný – tlač prvého maďarského reformačného prekladu kompletnej *Biblie* [46] (tzv. *Vižoľskej biblie* na obr.)[47] od kalvínskeho kňaza Gašpara Károliho.

SZENT
BIBLIA
AZ AZ:
ISTENNEC ÕESWY
TESTAMENTVMANAC
PROPHETA'C ES APOSTOLOC
által meg iratött szent könyuei.
MAGYAR NYELWRE FORDITTA.
LVC. XVI. vers. 29.
5 Vagyon Mosesnek és Prophétáinak, hadgyák azokat, &c.
VISOLBAN
NYOMTATTATOTT MANTSKOVIT BALINT ALTAL.
M D X C. Bódog áldoty hartiaba 10. napján.

Na tlač *Biblie* bol Mančkovič oslovený už dávno pred rokom 1588 v Hlohovci a už tu sa udiala veľká časť prípravných prác vrátane odlievania a nákupu nového písma, ktoré Mančkovič vo *Vižoľskej biblii* použil. Dôkazom je tlač Maderovej zbierky latinskej poézie vydanej v roku 1588 v Hlohovci, ktorej písmo a typografické ozdoby sa objavili vo *Vižoľskej biblii*.[48] Vižoľ bol z viacerých dôvodov ideálnym miestom pre tlač reformačného prekladu *Biblie*: Žigmund Rákoci tu poskytol vyhovujúci priestor pre tlačiareň na svojom panstve a výhodou bola aj geografická poloha. Vižoľ bol len pár kilometrov od Göncu, kde sa *Biblia* prekladala a zároveň dostatočne ďaleko od katolíckej Viedne (ďalej ako Hlohovec). Mančkovičova tlačiareň vo Vižoli pracovala od roku 1589 do roku 1599. Rozsiahlu Károliho *Bibliu* Mančkovič začal tlačiť 1. februára 1589 a s tlačou skončil 20. júla 1590. Na tlač *Biblie* jeho tlačiareň nepochybne získala nové vybavenie, okrem písma aj nové tlačiarske lisy. Papier pre tlač *Biblie* Mančkovič zaobstaral v Poľsku. Okrem nových ešte stále používal aj staršie ozdoby a iniciály z Bornemisovej a dokonca i z Husárovej komjatickej tlačiarne. Bornemisa bol totiž určitý čas v tlačiarni v Komjaticiach Husárovým podnikateľským

46 GULYÁS, ref. 13.

47 Zdroj obrázku: A Bornemisza-Mantskovit műhely. In *A kézisajtó kora az Országos Széchényi könyvtár honlapján* [online]. Budapest: OsZK, 2011. április 30. [cit. 2018-02-12]. Dostupné na internete: http://typographia.oszk.hu/html/hun/nyomdak/bornmant.htm.

48 ECSEDY, ref. 17, s. 14.

partnerom[49] a Husár mu pri jeho odchode z Komjatíc do Šintavy časť tlačiarenského vybavenia buď predal, alebo daroval.[50] Takto sa cez Bornemisu dostalo k Mančkovičovi. Biblia vyšla vo vysokom náklade, okolo 700 – 800 kusov[51] a nielen čo do nákladu, ale aj počtu strán sa stala vôbec najrozsiahlejšou uhorskou tlačou 16. storočia.[52] Mančkovič sa ňou preslávil po celom Uhorsku a právom sa zaradil medzi skutočných majstrov svojho umenia. Dodajme, že uznávaným tlačiarskym majstrom bol už v časoch Bornemisu a už v jeho tlačiarni používal svoj vlastný signet (1580) s motívom hada na mojžišovom kríži v spodnej časti zakončenom kotvou (na obr.). Biblia, ktorú Mančkovič vo Vižoli vytlačil, sa tešila veľkému úspechu. Keď 3. januára 1592 vybavovali Károliho pozostalosť a dedičstvo, našli uňho len 20 exemplárov.[53,54]

Mančkovič bol niečiarskym majstrom v Uhorsku, ale aj známym vzdelancom. Potvrdzuje to okrem iného aj žiadosť bratislavskej komory, ktorá ho v liste z 20. novembra 1587 vyzvala, aby pricestoval do Nitry a ohodnotil knižnicu humanistu Zachariáša Mošovského, ktorú po smrti zanechal. Mošovský vo svojej knižnici aj viaceré knihy Petra Bornemisu – jeho katechizmus, postily a iné kázne či reformačné polemiky.[55] Nie je isté, či Mančkovič túto úlohu vykonal, lebo z ďalšieho listu bratislavskej komory, ktorý 5. decembra 1587 poslala arcikniežaťu Ernestovi vyplýva, že Mošovského knižnicu ohodnotil bratislavský kníhkupec Peter.[56] Gulyás usudzuje, že Mančkoviča list v Hlohovci už nezastihol,[57] čo je však nepravdepodobné, keďže ešte v roku 1588 sa Mančkovič podľa zachovaných tlačí určite v Hlohovci zdržiaval. Gulyás zrejme ešte nepoznal až neskôr objavenú hlohovskú Mančkovičovu tlač z roku 1588 – Maderovu básnickú zbierku *Libellvs*

49 A Bornemisza-Mantskovit műhely. In *A kézisajtó kora az Országos Széchényi könyvtár honlapján* [online]. Budapest: OsZK, 2011. április 30. [cit. 2018-02-12]. Dostupné na internete: http://typographia.oszk.hu/html/hun/nyomdak/bornmant.htm.

50 GULYÁS, ref. 13, s. 132.

51 ECSEDY, ref. 1.

52 ŽIBRITOVÁ, Gabriela. Čo je Vižoľská biblia? In *Knižnica* [online], 2002, č. 4 [cit. 2018-02-10]. Dostupné na internete: http://www.snk.sk/images/snk/NBU/Kniznica/4_2002/183.pdf.

53 GULYÁS, ref. 13, s. 136.

54 Zdroj obrázku: ref. 47.

55 KOMOROVÁ, Klára. *Knižnica Zachariáša Mošovského*. Martin: Slovenská národná knižnica, 2009, s. 267. ISBN 978-80-89301-53-9.

56 KOMOROVÁ, ref. 55, s. 17.

57 GULYÁS, ref. 13.

Exercitiorvm Poeseos Scholasticorvm, o ktorej prvú správu v literatúre podal Gedeon Borsa v roku 1964 v časopise *Magyar Könyvszemle*.[58]

Charakter Mančkovičových tlačí

Mančkovič (rovnako ako aj Husár a Bornemisa) bol reformačným, ideovo vyhraneným tlačiarom zameraným na diela protestantskej konfesie. Jeho najvýznamnejšou tlačou bola *Vižoľská biblia* (ako uvádzame vyššie), ktorú historici v kontexte vývoja maďarského jazyka a tiež reformácie v Uhorsku hodnotia ako najúčinnejšiu maďarskú knihu 16. storočia. V dejinách knižnej kultúry v Uhorsku je považovaná za jednu z najpozoruhodnejších tlačí toho obdobia.[59]

Mančkovič popri literatúre pre náboženské potreby evanjelických kňazov a veriacich, protestantských kalendároch či evanjelickej príležitostnej poézii tlačil najmä teologické spisy uhorských protestantských teológov, šíriteľov reformácie a predovšetkým kryptokalvinistov, s ktorými evidentne sympatizoval. Kryptokalvinisti z radov evanjelických kňazov pri šírení Lutherovho učenia podliehali Kalvínovej reformácii a v období, keď ešte tento smer reformácie nebol dovolený, skryto uznávali Kalvínovo učenie a rozširovali ho. Vzhľadom na svojich zemepánov a iné okolnosti to často tajili a nedávali najavo.[60] Tí z nich, ktorí šírili a obhajovali svoje presvedčenie tlačou, polemizovali na jej stránkach s ortodoxnými prívržencami Lutherovho učenia najmä vo dvoch základných otázkach: v otázke Večere Pánovej a v problematike sakrálneho umenia v kostoloch. U Mančkoviča sa už na Plaveckom hrade začala rozvíjať tlač kryptokalvinistickej teologickej a polemickej literatúry na obranu kalvínskeho typu reformácie. Treba dodať, že v Uhorsku sa v polovici 16. storočia väčšina obyvateľov maďarskej národnosti hlásila ku kalvínskej vetve reformácie, ktorú podporovali početní vplyvní patróni zo šľachtických kruhov.[61] Na tlačiara Mančkoviča sa obracali autori sympatizujúci s kalvinizmom nielen z územia Uhorska, ale aj Moravy. Medzi prvých evanjelických kňazov, s ktorými Mančkovič spolupracoval, a ktorý svojím učením a teologickými názormi stál na rozhraní medzi luteranizmom a kalvinizmom, patril slovenský renesančný dramatik a náboženský spisovateľ Pavel Kyrmezer, pôvodom z Banskej Štiavnice. Ako dekan v Uherskom Brode na Morave zostavil a v roku 1580 dal v Bornemisovej tlačiarni na Plaveckom hrade

58 BORSA, Gedeon. XVI. századi magyarországi nyomtatványok a bécsi Nationalbibliothekban. In *Magyar könyvszemle*, 1964, 80. évf., 2. szám. s. 162-166.

59 ŽIBRITOVÁ, ref. 52, s. 184.

60 HAJDUK, Andrej. Evanjelici na Slovensku v 2. polovici 16. storočia. In *ECAV: Evanjelická cirkev augsburského vyznania na Slovensku* [online], 5.7.2009 [cit. 2018-02-20]. Dostupné na internete: http://www.ecav.sk/index.php?p=ZS_zil_synoda_1610/ZS_historie/evanjelici_na_slovensku_v_2_polovici_16_storocia_

61 ŽIBRITOVÁ, ref. 52, s. 183.

do tlače svoje reformačné teologické dielo odrážajúce myšlienku zjednotenia protestantských cirkví *Acta Concordiae*.[62] Bolo to v období, keď Bornemisovi nepriatelia proti nemu otvorene útočili a neváhali vyhlasovať, že neprestanú, kým ho nepripravia aj o život. Bornemisa sa preto vyhýbal všetkému, čím by na seba a svoju skrýšu upozornil.[63] Možno z toho dôvodu vyšlo toto kontroverzné Kyrmezerovo dielo pod Mančkovičovým menom, resp. jeho latinskou formou Farinola aj s Mančkovičovým signetom, no bez uvedenia miesta.[64] Je pravdepodobné aj to, že iniciátorom tejto tlače bol sám Mančkovič, ktorý ju realizoval s Bornemisovým súhlasom na objednávku autora. Kyrmezer v diele *Acta Concordiae* popísal svoj spor s členmi Jednoty bratskej, s ktorými sa na Morave dostal do konfliktu, keď sa snažil o zjednotenie moravských protestantských cirkví. Jednota bratská jeho snahy ignorovala, odmietla dokonca tlačiť preklad Melanchtonovho spisu *Corpus doctrinae* pre Kyrmezerovho patróna Jetřicha z Kunovíc. Kyrmezer Jednotu na oplátku obvinil z chytráctva, pokrytectva a pýchy a kritizoval ju za nedodržiavanie celibátu a príliš nákladný život.[65] V knihe *Acta Concordiae* okrem svojej a inej korešpondencie s predstaviteľmi Jednoty bratskej a niekoľkých svojich polemík a komentárov proti ich názorom publikoval aj vyznanie viery reformačných moravských cirkví a dva Kalvínove listy. „Pannonius" Kyrmezer adresoval predhovor svojho diela všetkým farárom a dekanom v Uherskom Brode a ďalším predstaviteľom cirkvi v Pannonii, v Čechách, na Morave a v Poľsku. Slovo „Pannonia" poukazuje na to, že adresátmi jeho diela boli okrem českých, moravských a poľských aj slovenskí kňazi. Týmto spisom sa tak Kyrmezer obrátil výslovne aj na Slovensko. V kruhoch napadnutej Jednoty bratskej vyvolalo toto Kyrmezerovo dielo veľký rozruch a odpor. Jeho obsah zrejme spôsobil, že Kyrmezer o tlač knihy musel požiadať typografa mimo územia Moravy, ktorého tam nepoznali, na neďalekom Plaveckom hrade. Skutočnosť, že táto jeho nábožensko-polemická kniha vyšla na Slovensku, možno odôvodniť aj tým, že až tak ďaleko nesiahala moc Jednoty bratskej.[66] Na tlačiareň na Plaveckom hrade mohol Kyrmezer získať kontakt od svojho známeho Jozefa Gála – rektora školy v Senici, ktorého latinské verše boli okrem veršov iných Kyrmezerových uherskobrodských kolegov uverejnené v jeho knihe.[67] Reakciou na odpor medzi šľachtickými rodmi, zvlášť na vystúpenie predstaveného Jednoty bratskej Fridricha zo Žerotína bolo, že Kyrmezerov patrón

62 ČAPLOVIČ II, záznam č. 1685.

63 ČAPLOVIČ, ref. 6, s. 154.

64 Exemplár tlače je dostupný aj v Lyceálnej knižnici ÚK SAV v Bratislave (Šimkova knižnica).

65 ŠKOVIEROVÁ, Angela. Štiavnický rodák Pavel Kyrmezer a jeho vzťah ku Slovensku. In *Kniha 1999 – 2000*. Martin: Slovenská národná knižnica, 2001, s. 90. ISBN 8089023053.

66 ŠKOVIEROVÁ, ref. 65, s. 91.

67 ČAPLOVIČ, ref. 6, s. 153.

Jetřich z Kunovíc rozkázal Kyrmezerovi zničiť celý náklad diela, ktorý činil 500 exemplárov[68] a z Uherského Brodu ho preložil na faru v Novej Vsi.[69] Ku zničeniu nákladu zrejme aj došlo, pretože je známych len šesť zachovaných exemplárov. Kyrmezer sa ukázal ako smelý kritik spoločnosti nielen týmto dielom, ale aj svojimi česky písanými drámami, v ktorých reagoval na sociálne a morálne problémy svojej doby. Jeho divadelné hry mali výchovné poslanie a rovnako ako náboženská duchovná poézia danej doby odrážali spoločenské dianie vo väčšej miere ako podobná literatúra kedykoľvek predtým alebo potom.[70] Kyrmezer udržiaval kontakty s tlačiarom Mančkovičom aj naďalej. Neskôr, v roku 1585 dal uňho v Hlohovci vytlačiť svoje reformačné vieroučné dielo Confessio Fidei s výkladom základných článkov viery luteránskeho náboženstva.[71] Zostavil ho ako obhajobu proti anabaptistom a sociniánom, s ktorými sa dostal do sporu v Holíči, kde pôsobil po odchode z Moravy po tom, čo ho tam Jednota bratská obvinila z hlásania kalvinizmu.[72]

Treba konštatovať, že Mančkovič sa tlačou aktívne podieľal na vieroučných sporoch v Uhorsku a na polemickej prestrelke medzi kryptokalvinistami a ortodoxnými luteránmi koncom 16. storočia, pričom sám skryte stál na strane kryptokalvinistov. Kým polemiky uhorských prívržencov kalvínskeho smeru reformácie vychádzali prevažne uňho vo Vižoli, polemické reakcie na ne od ortodoxných uhorských luteránskych teológov tlačil najmä Gutgesel, príp. Klös v Bardejove. Na väčšine polemík kryptokalvinistov Mančkovič svoje meno ani miesto tlače neuviedol, z čoho je jasné, že chcel ostať v utajení. Vo Vižoli spod jeho lisu vyšli reformačné polemiky evanjelických farárov v Kežmarku, prívržencov kryptokalvinizmu a významných kalvinistických spisovateľov na území východného Slovenska – Šebastiána Lama a Tomáša Fabriciusa Tolnaia. Na stránkach tlače si vymieňali názory s poprednými slovenskými luteránskymi teológmi, prvým spišským podžupanom, mecénom vzdelania a kultúry na východnom Slovensku Gregorom Horvátom Stančičom a neskorším superintendentom evanjelickej cirkvi Eliášom Lánim. Reformačnú polemiku Šebastiána Lama *Defensio orthodoxae doctrinae*, ktorá bola Lamovou reakciou na polemický spis Gregora Horváta Stančiča namierený proti Lamovmu kryptokalvinistickému dielu *Antithesis ubiquitatis*, vytlačil Mančkovič bez uvedenia miesta tlače a tlačiara v roku 1592.[73] Lam tu osobitne zdôrazňoval svoje obrazoborecké názory, ktoré v duchu

68 ČAPLOVIČ, ref. 6, s. 154.

69 ŠKOVIEROVÁ, ref. 65.

70 MIŠIANIK, ref. 28, s. 31.

71 ČAPLOVIČ I, záznam č. 443.

72 CESNAKOVÁ, Milena. Kyrmezer, Pavel. In *Divadelní encyklopedie* [online], 2007 [cit. 2018-02-16]. Dostupné na internete: http://encyklopedie.idu.cz/index.php/Kyrmezer,_Pavel

73 RMNy I, záznam č. 709.

kryptokalvinizmu vyznával a prízvukoval, že používanie kultových predmetov výtvarnej povahy v kostoloch pokladá za modloslužbu.[74] Lam údajne už vytlačené dielo osobne odniesol jeho adresátovi Gregorovi Horvátovi Stančičovi v posledný februárový deň roka 1593.[75] Ten nenechal na svoju odpoveď dlho čakať a o necelé tri týždne ju formuloval hneď v dvoch polemikách (17. a 20. marca 1593), ktoré dal vzápätí vytlačiť u Gutgesela v Bardejove.[76] Na Stančičove útoky proti Lamovi reagoval aj Lamov kolega, kežmarský evanjelický farár Tomáš Fabricius Tolnai, ktorý sa Lama zastal v reformačnej polemike *Modesta et Christiana disceptatio*. Vytlačil ju Mančkovič vo Vižoli v roku 1594 bez uvedenia miesta tlače a tlačiara.[77] Po tom, čo sa Tolnai publikačne solidarizoval s Lamom, vystúpil aj profesor gymnázia v Strážkach, evanjelický farár Eliáš Láni a v roku 1595 vydal u Gutgesela v Bardejove spis *Scutum liberatis Christianae*, v ktorom obhajoval výzdobu kostolov tvrdiac, že modloslužba nevyplýva z výtvarného predmetu, ale z jeho uctievania.[78] Nasledovala ďalšia Tolnaiova polemika vydaná v Mančkovičovej tlačiarni vo Vižoli bez uvedenia miesta tlače a tlačiara v roku 1597 *Exarmatio Scvti Laniani...*,[79] v ktorej Tolnai ďalej odrážal Lániho a Stančičove útoky v ich polemických spisoch proti kryptokalvinistom.[80] Zaujímavý je dodatok v závere tejto Tolnaiovej polemiky, kde sa hovorí o tom, že početné tlačové chyby v texte a ročné omeškanie tlače boli spôsobené chorobou a napokon aj smrťou nemenovaného tlačiara. Je viac ako pravdepodobné, že táto zmienka sa týka tlačiara Valentína Mančkoviča. Na základe tohto údaja sa Mančkovičovo úmrtie datuje do obdobia pred 10. aprílom 1597, čo je dátum dedikácie v tomto Tolnaiovom diele.[81]

Ku kryptokalvinistickým polemikám z vižoľskej dielne Valentína Mančkoviča patrí aj reformačný polemický spis Istvána Göncziho z roku 1599 *Panharmonia*.[82] Gönczi ním reagoval na náboženský spor medzi Šebastiánom Lamom a nemeckým luteránskym teológom, rektorom školy v Košiciach Albertom Grauerom (Grawer). Ich konflikt bol v tlači pretriasaný ešte v roku 1597. Pozoruhodná je informácia v závere Göncziho diela o jeho tlačiarovi, kde sa uvádza, že nie je zbehlý v latinčine, preto o korekcie požiadal kňazov v susedstve. Zmienka o tlačiarovi, ktorý nevedel dobre po latinsky dokazuje, že nešlo o Mančkoviča,

74 MIŠIANIK, ref. 28, s. 133.
75 RMNy I, s. 604.
76 ČAPLOVIČ I, záznamy č. 48 a 49.
77 RMNy I, záznam č. 756.
78 MIŠIANIK, ref. 28.
79 RMNy I, záznam č. 814.
80 MIŠIANIK, ref. 74.
81 GULYÁS, ref. 13.
82 RMNy I, záznam č. 863.

keďže ten bol vzdelaný a latinčinu ovládal. Mančkovič už v tom čase, ako sme uviedli vyššie, pravdepodobne nežil. Je zaujímavé, že Mančkovičova tlačiareň aj po jeho smrti ďalej fungovala pod jeho menom. Táto kniha je zároveň poslednou známou tlačou z Mančkovičovej typografie vo Vižoli.

Ďalším polemickým žánrom kryptokalvinistov, ktorý má zastúpenie v Mančkovičovej vižoľskej produkcii, bola polemická kryptokalvinistická poézia. Spišský evanjelický kňaz sympatizujúci s kalvinizmom Gašpar Pilc dal vo Vižoli do tlače svoje reformačné kryptokalvinistické biblické verše *Himni tres*,[83] ktoré zostavil ako odpoveď na evanjelickú polemiku namierenú proti kalvínom *Brevis refutatio* od Konrada Geru, vydanú u Gutgesela v Bardejove. Pilcove verše vyšli v roku 1598 s uvedením miesta a roku tlače v kolofóne, ale bez mena tlačiara. Pravdepodobne ním nebol Mančkovič, keďže predpokladáme, že už nežil. Gera Pilcovi vzápätí odpovedal polemikou uverejnenou u Gutgesela v Bardejove, ktorou kritizoval hlavne Pilcov kryptokalvinistický výklad Večere Pánovej.[84] Dodajme, že Pilc už dvadsať rokov predtým spolupracoval s Gutgeselom v Bardejove pri tlači niektorých svojich diel a vydal uňho viaceré svoje latinské príležitostné verše a neskôr aj evanjelické meditácie. Kryptokalvinistické polemické spisy Gutgesel tlačiť zrejme odmietal. Ako mestský funkcionár Bardejova nemohol sklamať dôveru bardejovskej mestskej rady, ktorá mu poskytla nemalú pôžičku na vybavenie tlačiarne a prihovorila sa zaňho u cisára za udelenie povolenia na jej prevádzku. Uverejňoval však iné protestantské náboženské diela prívržencov kalvinizmu (vynímajúc polemiky) a ich príležitostnú poéziu.

Mančkovič tlačil náboženskú literatúru pre potreby evanjelických kňazov a veriacich, napr. na Plaveckom hrade (nie v Hlohovci, ako uvádza Čaplovič)[85] vytlačil evanjelické meditácie farára a biskupa v Győri Demetera Siboltiho, ktorý sa po smrti Petra Bornemisu stal jeho nástupcom na poste superintendenta maďarských evanjelikov na južnom Slovensku. Mančkovič bol tiež tlačiarom meditácií evanjelického farára v Hlohovci Lénárta Vidosa Samarjaiho, svojho priateľa, ktorý ho podporoval v prekladateľskej činnosti.

Uhorskí evanjelici si u Mančkoviča dávali tlačiť aj svoju príležitostnú poéziu. Spod jeho lisu, okrem iných, vyšla v Hlohovci v roku 1588 zbierka latinských pozdravných veršov *Libellvs Exercitiorvm Poeseos Scholasticorvm* od humanistického básnika z Trenčína a tamojšieho evanjelického kňaza a učiteľa Valeriána Madera. Zbierka obsahuje prevažne Maderove básne, ale aj verše jeho priateľov a známych.[86] Mader v tejto knižke poetických cvičení poskytuje návod básnickej praxe pre mladých adeptov poézie a milovníkom umenia dokazuje, že poézia je

83 RMNy I, záznam č. 845.
84 ČAPLOVIČ I, záznam č. 90.
85 ŽIBRITOVÁ, ref. 45.
86 ČAPLOVIČ I, záznam č. 446.

náročné umenie. Dedikoval ich Melchiorovi Balašovi, pánovi Plaveckého hradu. Chcel nimi prejaviť vďačnosť rodičom, vlasti, učiteľom a mecenášom, ako aj úctu svojim priateľom a podporovateľom. Ide síce o verše provinčného charakteru[87] a s nevysokými ambíciami, ale pre poznanie nášho literárneho vývinu majú vysokú hodnotu.[88] Mančkovič tlačil aj poéziu Jána Rimaiho, ktorého maďarské a latinské smútočné verše (epicédiá) venované životu uhorského renesančného básnika, Rimaiho blízkeho priateľa a učiteľa Valentína Balašu, vyšli vo Vižoli v roku 1596[89]. Z Mančkovičovej tlačiarne vo Vižoli poznáme aj ďalšie dve vydania príležitostnej latinskej poézie z roku 1598: ďakovné verše od neznámeho autora pre košického ms. úradníka Sebalda Artnera pri príležitosti narodenia jeho dcérky Rosiny a enkomiá Gašpara Franka – kancelára spišskej komory, ktoré zostavil na počesť oslobodenia hradu Győr od Turkov 29. marca 1598.[90] Tieto príležitostné verše sa tlačili vo Vižoli už po Mančkovičovej smrti.

U Mančkoviča vychádzali aj drobné tlače. Z Vižoľa sú známe cirkevné artikuly z roku 1595 pre Horné Uhorsko.[91] Podľa typografických výskumov J. Ecsedy ešte v rokoch 1580 – 1581 na Plaveckom hrade vyšla lekárska tlač v maďarčine na plagáte fóliového formátu *Igen hasznos es draga nemes receptum avagy orvossag*, ktorú Čaplovič vo svojej bibliografii neregistruje.[92] Staršie výskumy ju považovali za tlač vydanú v kníhtlačiarni Gašpara Heltaia v Kluži. Podrobnejšie o nej píše J. Ecsedy v štúdii uverejnenej v časopise *Magyar Könyvszemle* roku 1985.[93] Autorka uvažuje, že tlač plagátu bola Mančkovičovou iniciatívou, aby tlačiareň takýmto vhodným spôsobom prezentovala svoje nové písmo, pričom obsah plagátu mohol byť druhoradý.

Známe sú aj Mančkovičove maďarské kalendáre, vydávané na Plaveckom hrade, a to na roky 1580, 1581, 1582 a 1583.[94] Tento typ drobných tlačí odkrýva nielen spôsoby orientácie v čase v danom období, ale aj pozadie vzťahov medzi Mančkovičom a významnými predstaviteľmi dobového spoločenského života.

---

87 Okrem iných je tu báseň venovaná mestu Trenčín a opisu jeho erbu, v ktorej Mader deklaroval svoj hlboký vzťah k Trenčínu a jeho okoliu.

88 MIŠIANIK, ref. 28, s. 147.

89 RMNy I, záznam č. 787.

90 RMNy I, záznamy č. 843 a 844.

91 Eviduje ich bibliografia *Régi Magyarországi Nyomtatványok* (RMNy I) [online] v doplnkoch pod poradovým číslom RMNy S 767C. [cit. 2018-02-27]. Dostupné na internete: http://www.eruditio.hu/lectio/mokka-r.

92 Eviduje ju bibliografia *Régi Magyarországi Nyomtatványok* (RMNy I) [online] v doplnkoch pod poradovým číslom RMNy S 455B. [cit. 2018-02-27]. Dostupné na internete: http://www.eruditio.hu/lectio/mokka-r.

93 ECSEDY, ref. 14, s. 291.

94 Kalendáre registruje ČAPLOVIČ II, záznamy č. 1684, 1687, 1688a, okrem kalendára na rok 1581, ktorý eviduje iba RMNy I, ref. 7, záznam č. 455A.

Poslúžili ako predmet poďakovania mecenášom za finančnú podporu a v neposlednom rade aj ako prezentácia kníhtlačiarskych schopností.

Prvý Mančkovičov kalendár vyšiel na rok 1580 s poznámkou, že je prekladom do maďarčiny, avšak celý sa nezachoval, takže autorskú zodpovednosť za jeho vznik nemôžeme identifikovať. Vieme, že sa zachoval list Petra Bornemisu z roku 1580 Pavlovi Mariáššimu, majiteľovi hradu v Markušovciach, s ktorým mu poslal aj kalendár – pravdepodobne išlo práve o toto vydanie.[95] Roku 1580 vytlačila kníhtlačiareň na Plaveckom hrade ďalší kalendár, ktorý obsahoval aj prognostikon a jeho zostavovateľ je takisto neznámy. Kalendáre vytlačené na roky 1582 a 1583 boli zostavené Petrom Slovaciom (Petrom Slovenským), významným krakovským astrológom. Kalendáre a prognostikony Petra Slovacia vychádzali v 16. storočí od roku 1573 – 1588 veľmi frekventovane v Uhorsku u Gutgesela v Bardejove, Telegdiho v Trnave, u Greusa v Sibiu a dokonca i vo Viedni u Apffela a v Krakove u Petricouia. Slovacia považujeme za prvého muža v Európe a vôbec na svete, ktorý začal pravidelne na každý rok vydávať kalendáre. Je známe, že pôsobil ako profesor matematiky na krakovskej univerzite, kde si podľa zvyklostí vtedajšej doby polatinčil svoje priezvisko na Slovacius a uvádzal ho s prídavkom *„Krackaw Astrologus“*. Kalendáre Petra Slovacia získali veľkú popularitu vzhľadom na ich pravidelné vydávanie a jazykovú rozmanitosť. Obidva Slovaciove kalendáre z Mančkovičovej produkcie vyšli ako tzv. *Krakauer Schreibkalender*. V kalendároch tohto typu boli ponechané prázdne listy pre poznámky, často aj s predtlačením čísla alebo dňa v mesiaci pre rukopisný záznam. Prázdne riadky slúžili na rôzne účely, najčastejšie na zaznamenávanie osobných údajov, dlhov, informácií o hospodárení v domácnosti a pod.

Krakovský kalendár na rok 1582 vyšiel ako 52-listové dielo s kalendárovou časťou a Mančkovič ho venoval Pavlovi a Martinovi Czoborovi v Šaštíne už 21. septembra 1581, z čoho môžeme usudzovať, že ho mal vytlačený podstatne skôr, ako začal nový rok (1582). Mančkovič mohol mať na vydanie kalendára aj sponzora, pravdepodobne viedenského kníhkupca Erharda Hillera.[96] Sám totiž v tomto kalendári potvrdzuje, že viedenskí kníhkupci ho ku vydaniu maďarského kalendára už dávno vyzývali.[97] Prípravu kalendára a jeho financovanie Mančkovič nepodcenil. Minimálne už v septembri 1581, keď je datovaný predhovor s venovaním Czoborovcom, musel mať hotové podklady na jeho tlač. Z predhovoru ďalej vyplýva, že tento druh tlače Mančkovič pokladal za náročný na prípravu a zároveň za veľmi dôležitý pre jeho používateľov: *„Hoci je práca s ročným kalendárom piplavá, aj pre toho, kto ho písal, aj pre tlačiara, je nutná,*

95 Uvádza to ČAPLOVIČ II, záznam č. 1684.

96 ČAPLOVIČ II, záznam č. 1687.

97 ECSEDY, ref. 1.

pretože rozumný človek bez neho nemôže byť a tak je rozšírený v celej krajine.“[98] Z tohto dôvodu boli kalendáre podľa vyjadrenia Mančkoviča k dispozícii nielen v Krakove, ale aj na iných miestach a v rôznych jazykoch pre študentov i šľachticov, pričom motiváciou vydať práve maďarský kalendár odôvodňuje tým, že je určený *„pre velikánov maďarského národa“*.

Kalendár na rok 1583 sa nezachoval, avšak existujú sekundárne pramene potvrdzujúce jeho existenciu. Ide hneď o dva archívne záznamy. Prvým je Mančkovičov list mestskej rade v Banskej Štiavnici a druhým je záznam v účtovnej knihe mesta Banská Bystrica. List Banskej Štiavnici sme spomínali už vyššie ako dôkaz o prevzatí Bornemisovej tlačiarne Mančkovičom skôr, ako sa doteraz predpokladalo. Mančkovič v ňom kalendár skromne označuje ako *„malé dielko“* (*„ein kleines Wercklein“*). Z listu je zrejmé, že ho zaslal spolu s tzv. krakovským kalendárom (*„Krakauer Kalender“*), ktorý sa mu „*podarilo s božou pomocou dokončiť“*. Kalendár vydal a vytlačil pod menom štiavnickej mestskej rady, odovzdal ho ako „malý dar“ k novému roku a prosil mestskú radu o ochranu. Záznam v účtovnej knihe Banskej Bystrice spomína Čaplovič[99] a uvádza, že bol datovaný 22. decembra 1582. Potvrdzuje prevzatie 12 zviazaných kalendárov za 2 florény od tlačiara z Plaveckého hradu. Uvedené naznačuje, že Mančkovič v priebehu decembra zaslal ponuku kalendárov dvom banským mestám, hoci nie je celkom jednoznačné, do akej miery išlo o darovanie alebo predaj. V liste Banskej Štiavnici spomína kalendár ako dar, v účtovnej knihe Banskej Bystrice sa píše o platbe 2 florénov za 12 kusov kalendára. Je pravdepodobné, že aj kalendár Banskej Štiavnici bol zaslaný s cieľom jeho ďalšieho predaja a darom bol len jeden vzorový kus pre mestskú radu.

Zo štyroch Mančkovičových kalendárov boli tri juliánske a jeden gregoriánsky. Napriek tomu, že cisár Rudolf II. uviedol v Uhorsku nový gregoriánsky kalendár, Mančkovič tlačil ešte aj po reforme okrem novej aj starú verziu, na ktorej protestanti naďalej trvali, čím na seba pritiahol hnev panovníckeho dvora.[100] Rakúsky arcivojvoda Ernest Habsburský v liste z 3. marca 1589[101] obvinil Mančkoviča z tlače starých kalendárov a iných zakázaných kníh a vyzval spišskú komoru, aby pomocou Žigmunda Rákociho vo Vižoli zničila tlačiareň pracujúcu bez povolenia spolu s celým jej vybavením aj knihami, ktoré tam nájde. Datovanie listu (1589) môže napovedať, že Mančkovič sa tlačou protestantských kalendárov zaoberal aj po roku 1583, aj keď o žiadnom takom kalendári nevieme. Komora túto arcivojvodovu žiadosť doručila grófovi Žigmundovi Rákocimu, ktorý

98 SLOVACIUS, P. *Kalendarium 1582. évre*. Detrekö: Mantskovit Bálint, 1581.

99 ČAPLOVIČ II, záznam č. 1688a.

100 GULYÁS, ref. 50.

101 List je uverejnený pod č. 26 v: ZSINKA, Ferenc (Ed.). *Magyar protestáns egyháztörténeti adattár. XI*. Budapest: Magyar Protestáns Irodalmi Társaság, 1927.

bol v tom čase na hrade v Egeri. Rákoci poslal svoju odpoveď spišskej komore 26. marca 1589 s ubezpečením, že tlačiar vo Vižoli netlačí žiadny kalendár a ani nič iné, iba *Bibliu*. Zároveň v liste požiadal o povolenie dotlačiť jej zvyšok. List formuloval tak, ako keby ostávalo z veľkého diela dotlačiť už len jeho malú časť, čo samozrejme nemohla byť pravda, keďže Mančkovič začal s tlačou *Biblie* vo Vižoli podľa jej kolofónu len niekoľko týždňov predtým – začiatkom februára 1589. Arcivojvoda Ernest sa touto záležitosťou ďalej už zjavne nezaoberal a *Vižoľská biblia* bola dotlačená s jeho tichým súhlasom.[102]

Ako také patrili kalendáre medzi najúspešnejšie drobné tlače raného novoveku. Vysoký náklad, v ktorom vychádzali, poukazuje na ich charakter masovej literatúry, ktorá spĺňala očakávanie vzdelaných, ale aj nižších vrstiev obyvateľstva. Treba dodať, že Mančkovičove kalendáre z konca 16. storočia v maďarčine (rovnako ako aj iné kalendáre v národných jazykoch) ovplyvnili ľudové čítanie a pôsobili výchovne.[103] Cez ich vydávanie možno o. i. sledovať poľské vplyvy na rozvoj knižnej kultúry v Uhorsku. Zostavovatelia kalendárov vydávaných na uhorskom/slovenskom území boli významnými osobnosťami svojej doby, odborníkmi i autoritami. Okrem krakovského astronóma Petra Slovacia medzi nich patril najmä Valent Fontanus z Krakova.

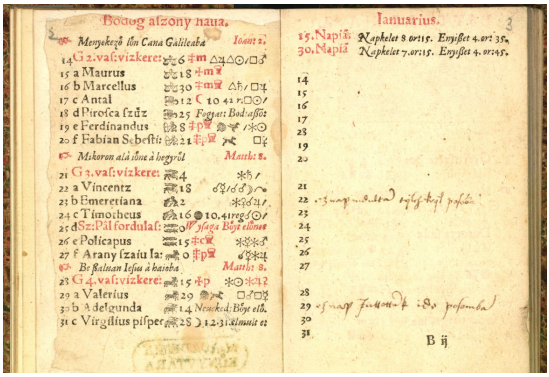
Kalendár na rok 1582 – ukážka[104]

Mančkovič sa popri kníhtlači venoval aj prekladateľskej práci. Prekladal z nemčiny do maďarčiny a hoci bol Poliak, maďarčinu podľa pravopisu tlačí dobre ovládal.[105] Usiloval sa aj o korektúry textov v maďarčine, aj keď nie vždy sa mu to darilo. Fakt, že Mančkovič si svojou maďarčinou nebol celkom istý,

102 GULYÁS, ref. 50.

103 VALACH, Július. *Staré tlačiarne a tlačiari na Slovensku*. Martin: MS, 1987, s. 95.

104 Zdroj obrázka: Magyar Nemzeti Bibliográfia, ref. 7, RMNy I, záznam č. 487.

105 ECSEDY, ref. 14, s. 292.

potvrdzuje úvod *Vižoľskej biblie*, kde sa čitateľovi ospravedlňuje za chyby v texte. Odôvodňuje ich tým, že je *„inej národnosti“*, a keďže v rukopise neboli označené akcenty, ani on ich v tlači neuvádza.[106] Mančkovič komunikoval zrejme prevažne v nemčine, po nemecky je napísaný aj jeho list, ktorý sa zachoval v banskoštiavnickom archíve. Do maďarčiny preložil a roku 1585 v Hlohovci vytlačil teologické dielo nemeckého luteránskeho teológa Hieronyma Rauschera o hlavných smeroch kresťanskej vedy *Az kereztyeni tydománnac... könyuetske*, ktoré z hlohovského kláštora venoval dcére svojho patróna grófa Júliusa zo Salmu a Neuburgu a nebohej Alžbety Turzovej – Anne Salmovej. Predhovor adresovaný čitateľovi podpísal hlohovský evanjelický farár Lénárt Vidos Samarjai, ktorý Mančkoviča sám ku prekladu povzbudil.[107] Mančkovič z nemčiny do maďarčiny preložil a následne roku 1593 vo Vižoli aj vytlačil abecedný a predmetový register ku *Biblii Index biblicvs*. Dedikoval ho 3. januára 1593 svojmu patrónovi Žigmundovi Rákocimu.[108] Je pravdepodobné, že ho zostavil z viacerých nemeckých prameňov, a preto v diele neodkázal na pôvodný zdroj.[109]

Mančkovič bol na putovného tlačiara pomerne produktívny. Predpokladáme, že z jeho produkcie sa zachoval iba malý zlomok. Poznáme dvadsaťsedem jeho vydaní (ak nerátame *Prunov katechizmus*, ktorého tlač u Mančkoviča je sporná). Na Plaveckom hrade pod jeho menom vyšlo sedem tlačí (vrátane Siboltiho knihy *Lelki Hartz*, ktorú Čaplovič eviduje ako hlohovskú a tiež kalendára na rok 1581, ktorý Čaplovič neregistruje). Pod svojím menom tu tlačil viaceré vydania kalendárov, evanjelické meditácie, výňatky z evanjelií a reformačné polemiky. Okrem toho sa ako Bornemisov faktor podieľal na tlači Bornemisových postíl, kázní a spevníka, ktorá bola pre ich značný rozsah (cca 300 – 700 listov) skutočne náročná. Z Mančkovičovej tlačiarne v Hlohovci, kde pôsobil štyri roky, poznáme štyri vydania (evanjelické meditácie, vieroučné reformačné diela a príležitostnú poéziu) a pôvod piateho, spomínaného *Prunovho katechizmu* je neistý. V rokoch 1586 a 1587 nie je doložená žiadna tlač z jeho hlohovskej dielne a nie je ani známy dôvod tejto dvojročnej prestávky. Je však možné, že toto obdobie bolo vyplnené skôr drobnými tlačami, ktoré sa nezachovali, a preto o nich nevieme. Pripomeňme, že šlo o roky bezprostredne po nariadení cisára Rudolfa II. o zákaze všetkých tlačiarní bez povolenia. Je preto reálne, že Mančkovič mohol mať problémy. Rovnako sa však možno domnievať, že sa už začal intenzívnejšie pripravovať na tlač *Biblie*.

Vo Vižoli pôsobila Mančkovičova tlačiareň najdlhšie – desať rokov a Mančkovič tu pracoval až do svojej smrti. Vyšlo tu celkovo šestnásť nám známych

106 ECSEDY, ref. 17, s. 16.
107 ČAPLOVIČ I, záznam č. 445.
108 RMNy I, záznam č. 738.
109 RMNy I, s. 623.

vydaní, z toho desať za života Mančkoviča. Pripomeňme, že vo Vižoli Mančkovič v krátkom čase (v priebehu necelého roka a pol) vytlačil svoju najslávnejšiu a najrozsiahlejšiu tlač – *Vižoľskú bibliu*. Jeho vižoľská produkcia je rovnomerne rozložená, nie je rok, kedy by sme neevidovali žiadnu tlač. Každoročne je zastúpené jedno vydanie, s výnimkou roka 1598, keď ich registrujeme až tri. Vtedy ich už netlačil Mančkovič, ale jeho dedičia – pravdepodobne jeho dcéra, resp. jej manžel a Mančkovičov zať Jakub Klös (v tom čase už typograf v Bardejove) alebo skôr nimi poverení tlačiari.

Jazyk Mančkovičových tlačí predurčoval ich žáner. Boli v latinčine a maďarčine, tlač v slovenčine, ako sme uviedli vyššie, nie je spoľahlivo dokázaná. O niečo viac bolo latinských diel, aj vzhľadom na fakt, že jadro Mančkovičovej produkcie tvorila náboženská reformačná a hlavne latinská polemická kryptokalvínska literatúra. Nebola určená širokým vrstvám, jej adresátmi boli názoroví protivníci navzájom. Medzi svetskou literatúrou v latinčine u Mančkoviča vyčnievala latinská renesančná príležitostná poézia – oslavné verše, epithalamiá, enkómiá a epicédiá. V maďarčine boli žánre adresované širokej verejnosti – okrem kalendárov predovšetkým knihy súvisiace s náboženskou výchovou: *Biblia*, výňatky z evanjelií, modlitby a meditácie. Mančkovič sa sústredil najmä na pôvodnú domácu tvorbu uhorských spisovateľov, ale vychádzala uňho aj prekladová literatúra, pričom na prekladoch sa aj sám podieľal.

Mančkovič nebol neznámy ani vo Viedni. Tlačil kalendáre aj pre viedenských kníhkupcov. Ako sme uviedli vyššie, krakovský kalendár Petra Slovacia na rok 1582 mohol byť vytlačený nákladom viedenského kníhkupca Erharda Hillera,[110] pričom sám Mančkovič v tomto kalendári potvrdzuje, že viedenskí kníhkupci ho ku vydaniu maďarského kalendára už dávno vyzývali.[111] Viedenský kníhkupec Erhard Hiller bol okrem toho nakladateľom a objednávateľom vydania už vyššie spomínaných výňatkov z evanjelií v maďarčine venovaných Kataríne Pálfiovej,[112] ktoré Mančkovič vytlačil na Plaveckom hrade pravdepodobne v roku 1581, rovnako ako spomínaný kalendár.[113]

Osudy Mančkovičovej tlačiarne po jeho smrti

Gulyás uvádza, že Mančkovič zomrel pred 10. aprílom 1597 a jeho tlačiareň sa po jeho smrti rozdelila. Ako už vieme, pod Mančkovičovým menom fungovala ešte dva roky, do roku 1599 a manažovať ju (hoci zrejme na diaľku) v tom

110 ČAPLOVIČ II, záznam č. 1687.

111 ECSEDY, ref. 1.

112 ČAPLOVIČ II, záznam č. 1686.

113 Erhard Hiller pôsobil vo Viedni aj ako tlačiar a v roku 1581 vydal o. i. uhorský zákonník kodifikujúci obyčajové právo v krajine *Tripartitum* od krajinského sudcu a uhorského palatína Štefana Verbőciho.

čase mohol Mančkovičov predpokladaný zať a pomocný tlačiar vo Vižoli Jakub Klös. V literatúre sa traduje, že Jakub Klös väčšinu vybavenia Mančkovičovej tlačiarne preniesol do Bardejova, kde v roku 1597 založil samostatný podnik a jej menšia časť ostala vo Vižoli.[114] Aj mladšie typografické výskumy J. Ecsedy potvrdzujú, že v Klösovej bardejovskej tlačiarni sa používali niektoré typy a ozdoby pochádzajúce z Mančkovičovej vižoľskej dielne, ale až po roku 1608. Klös v roku 1597 založil tlačiareň v Bardejove celkom samostatne a nezávisle od vižoľského vybavenia. Je možné, že medzi rokmi 1597 – 1599 Klös prevádzkoval obidve dielne súčasne – svoju bardejovskú a aj vižoľskú.[115] Okrem toho sa niektoré tlačiarenské ozdoby Mančkovičovej *Vižoľskej biblie* nachádzajú aj na tlačiach bardejovskej mestskej tlačiarne v 17. storočí, ktorá vznikla z bývalej Klössovskej rodinnej tlačiarne po smrti Jakuba Klösa mladšieho. Začiatkom 18. storočia časť z nich z Bardejova odkúpila a používala aj košická jezuitská tlačiareň.[116] Gulyás uvádza, že niektoré typografické ozdoby z Mančkovičovej a Bornemisovej dielne sa začiatkom 17. storočia objavili i v tlačiach košického tlačiara Jána Fischera. Mohli sa k nemu dostať z tlačiarne Jakuba Klösa, ktorý bol Fischerovým svokrom, a ktorý odporúčal košickej mestskej rade Fischera namiesto seba po tom, čo odmietol jej ponuku presťahovať svoju tlačiareň do Košíc.[117]

Záver

Mančkovič patril medzi tlačiarov, ktorých cieľom bola popri zárobkovej činnosti v prvom rade služba reformácii. Jeho pozornosť sa obracala prevažne na tlač náboženských vieroučných a polemických spisov protestantských teológov. V období, keď v tlačenej literatúre prepukli spory medzi luteránmi a prívržencami kalvínskeho smeru reformácie, priklonil sa na stranu kryptokalvinistov a tlačil ich diela. Popri prevažnej väčšine náboženskej výchovnej a polemickej spisby sa orientoval aj na svetskú literatúru, ktorú uňho tvorila najmä príležitostná poézia. Z národných jazykov bola jeho produkcia zameraná hlavne na maďarsky čítajúce publikum, z ktorého pochádzala väčšina uhorských kalvinistov.

Treba zdôrazniť pôsobenie tlačiara Valentína Mančkoviča vo vzťahu k Slovákom v 16. storočí. Ako jeden z prvých tlačiarov na slovenskom území sa zaslúžil o rozvoj kníhtlače a knižnej kultúry v jej počiatkoch. Aj keď Mančkovičovu produkciu tvorili jazykovo latinské a maďarské vydania a tlač v slovenčine novšie výskumy spochybňujú, treba pripomenúť, že uňho nájdeme aj knihy adresované

114 GULYÁS, ref. 50; REPČÁK, Jozef. *Prehľad dejín kníhtlače na Slovensku*. Bratislava: Tlač, 1948, s. 36.

115 ECSEDY, ref. 17, s. 16.

116 ECSEDY, ref. 1.

117 GULYÁS, ref. 13, s. 154.

Slovákom, slovenským kňazom a veriacim, určené šíreniu a obrane myšlienok reformácie na slovenskom území.

V Mančkovičových časoch pôsobil na území Slovenska ešte Dávid Gutgesel v Bardejove, ktorý tlačil reformačné diela názorových protivníkov Mančkovičových autorov. Na ostatnom území Uhorska sa v relatívne dostupnej vzdialenosti od Mančkoviča tlačilo iba v Debrecíne. Konkurencia tak nebola veľká. Aj napriek tomu, že sa Mančkovič s tlačiarňou dvakrát sťahoval a jeho typografia bez oficiálneho panovníckeho povolenia bola ilegálna, sa mu ako samostatnému tlačiarovi podarilo udržať kníhtlačiareň kontinuálne až pätnásť rokov – do svojej smrti. Bolo to vďaka putovaniu na miesta, kde našiel vhodné zázemie, potrebnú podporu patrónov a dopyt pre svoje produkty. Mančkovičova tlačiareň bola činná ešte dlhšie – celkovo sedemnásť rokov, a to od roku 1582 (keď bola už v jeho vlastníctve na Plaveckom hrade) do roku 1599, keď už nežil, ale podnik naďalej fungoval. Z typografického a organizačného hľadiska patrila Mančkovičova tlačiareň v Uhorsku v 16. storočí medzi tie najlepšie dielne, čo sa ukázalo najmä pri tlači *Vižoľskej biblie*.

Mančkovičovu pamiatku a prínos do dejín kníhtlače a knižnej kultúry si v septembri 2015 uctili v Maďarsku otvorením interaktívneho múzea dejín kníhtlače vo Vižoli, ktoré nesie jeho meno Mantskovit Bálint Nyomdatörténeti Múzeum.[118]

Príloha:

Prepis listu V. Mančkoviča mestskej rade v Banskej Štiavnici zo dňa 10. 12. 1582

Mein gantzwilligen Dienst und gehorsame Unterthenigkeyt, sampt wünschung eines glückseligen Newen Jahrs befohr etc Edle Ehrenweste Fürsichtige Ehrsame Wolweise Großgünsti (-) ge und gebetende Herrn, Richter und Rath der Kays:(erliche) und Königl(iche) Freyen Burgstatt Schemnitz. Nach dem ich inn nehest verschie (-)nen Tagen mit der Hilff Gottes inn meiner gantz gewangen Drucke (-)rey ein kleines Wercklein vollendet nemlich die Krackawer Schreibkalender Welche ich ewer (euer) E: len (Edlen) V. Ers: (samen) und Fürsichtigen Weyßheit dediciert und unter dem Namen der löblichen Gemeine der Statt Schemnitz hab außgeben lassen und in drück verfer (-)tiget. Wie dem die Ursachen ewer (euer) E: und V. Er: und Fürsicht: Weyßheiten auß der Prefation

118 Megnyílt a Mantskovit Bálint Nyomdatörténeti Múzeum! In *Magyar grafika* [online] 2015/6 [cit. 2018-02-27]. Dostupné na internete: http://mgonline.hu/system/articles/1717/articles_1717_original.pdf?1479180702.

im volgenden blat baldt nach dem Tittel verstehen werden welche mich darzu verursacht haben daß ich die obgenanten Schreibkalender Ewer E: und V: Ers: und Fürsicht: Weißheit dediciert habe. Oberschicke und bitte auch hiermit gantz untertheniglich ewer E: und V: Ersame und Fürsichtige Weyßheiten werden dieß geringe Geschenck zu einem Neuen Jahre von mir armen Gesellen gnedichlich annehmen und mich in einer E: und V: Ehr: und Fürsichtigen Weißheit Schutz befehlen sein lassen. Damit ihn ich ewer E: und V: Ehr: und Fürs: Weißheiten in Gottes Schutz und Schirm befehlen. Dat(um) zu Plasenstein dem Montag post Con(-) ceptionis Mariae 82. Ewer E und V. Ehrs: und Furs: Weysheit Untertheniger Diener

Valentin Mantsthkovits Krafft -
mehl genant Buchdrucker
Manu propria

*marginália: ich den halben durch Georg Klugler der obgenanten Kalender

VALENTÍN MANČKOVIČ – UNGARISCHER TYPOGRAF IM 16. JAHRHUNDERT

MARTA ŠPÁNIOVÁ – LUCIA LICHNEROVÁ – ZUZANA NEMCOVÁ

Valentín Mančkovič war ein Wander-Typograf wahrscheinlich polnischer Herkunft, der im Gebiet von Ungarn in dem letzten Drittel des 16. Jahrhunderts an mehreren Orten wirkte, was für protestantische Typografen, die über keine Genehmigung zur Errichtung einer Druckerei von dem katholischen Herrscher verfügten, typisch war. In Schintau arbeitete er in den Jahren 1573–1578 beim protestantischen Wander-Typografen Peter Bornemis, im 1579 siedelten sie gemeinsam in die Burg Blasenstein um, wo die Druckerei Bornemis-Mančkovič nach der bisherigen Fachliteratur bis zum Jahre 1584 tätig sein sollte. Die bewahrte Aufzeichnung aus Banska Štiavnica vom Dezember 1582 belegt jedoch, dass Mančkovič bereits in diesem Jahr der ausschließliche Eigentümer und selbstständiger Typograf in der Druckerei zu Burg Blasenstein war, höchstwahrscheinlich war das so wegen der Verfolgung von Bornemis. Zum Jahreswechsel 1584/1585 zog Mančkovič mit der Druckerei nach Freistad um und hier wirkte er im Gebäude des Franziskanerklosters. Im 1589 übersiedelte er nach Vižoľ mit dem Ziel, die erste ungarische Bibel Übersetzung (sog. Bibel von Vižoľ) auszudrücken – hier wirkte er bis zum 1599. Hinsichtlich seiner Reformationsausprägung veröffentlichte Mančkovič ungarische und lateinische Werke für protestantische Konfession. In der Gegenwart kennen wir 27 Titel, obwohl es offensichtlich ist, dass es nur um einen Bruchteil dessen geht, was

Mančkovič tatsächlich ausdrückte. Außer Bibel waren es auch theologische Schriften der ungarischen protestantischen Theologen, vor allem der Kryptocalvinisten, evangelische Meditationen, Gebete, Gelegenheitsdichtung, kleine Presse und Kalender. Neben den typografischen Aktivitäten widmete sich Mančkovič auch der Übersetzungstätigkeit aus dem Deutschen ins Ungarische.

Mgr. Marta Špániová, PhD.
Šafárikovo nám. 6, 814 99 Bratislava
Katedra knižničnej a informačnej vedy, Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave
Slovenská republika
e-mail: marta.spaniova@uniba.sk

Mgr. Lucia Lichnerová, PhD.
Šafárikovo nám. 6, 814 99 Bratislava
Katedra knižničnej a informačnej vedy, Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave
Slovenská republika
e-mail: lucia.lichnerova@uniba.sk

PhDr. Zuzana Nemcová, CSc.
Gondova ul. č. 2, P.O.BOX 32, 814 99 Bratislava
Katedra archívnictva a pomocných vied historických, Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave
Slovenská republika
e-mail: zuzana.nemcova@uniba.sk